

Het onderzoek in het curriculum van de tweede fase lerarenopleiding van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

1. Inleiding

In de gemeenschappelijke regeling met betrekking tot het Universitair Instituut voor de Lerarenopleiding (UNILO) van de KU Nijmegen staat in artikel 6 onder sub b: 'Het instituut heeft tot taak de planning, programmering en uitvoering van onderwijskundig/vakdidactisch onderzoek ten behoeve van de opleiding tot leraar en ten behoeve van het gehele voortgezette onderwijs'.

Deze opdracht is, tezamen met de adviezen en uitgangspunten van de raamplancommissie (RPC; zie het redactioneel van dit Spiegelnummer) in het onderwijs van de tweede fase universitaire lerarenopleiding van de KUN overgenomen. Gezien het feit dat er binnen de beschikbare tijd van de tweede fase-lerarenopleiding door de leraren-in-opleiding (lio's) veel moet gebeuren, is de vraag zinnig waarom 300 uur van het curriculum besteed zou moeten worden aan het doen van onderzoek. Een tweede vraag is hoe zo'n onderdeel er binnen de opleiding uit zou moeten zien.

In deze bijdrage wordt op beide vragen ingegaan. Eerst wordt een rechtvaardiging gegeven voor het doen van onderzoek binnen de tweede fase-lerarenopleiding, daarna wordt het curriculumonderdeel onderzoek zoals dat aan de KUN gestalte heeft gekregen, beschreven. Vervolgens worden voorbeelden van succesvol lio-onderzoek gepresenteerd. De bijdrage wordt afgesloten met een aantal kanttekeningen bij de positie van het onderzoek binnen de opleiding.

2. Argumenten voor het opnemen van onderzoek in het curriculum

Er worden twee soorten argumenten gegeven om het doen van onderzoek binnen het curriculum van de tweede fase universitaire lerarenopleiding te rechtvaardigen. De eerste heeft betrekking op de meerwaarde van de universitaire lerarenopleiding en de tweede op de specifieke eisen die aan eerstegraadsleraren tijdens hun beroepsuitoefening worden gesteld.

Met betrekking tot het eerste argument wordt gesteld, dat de eerstegraads universitaire lerarenopleiding zich onderscheidt van de tweedegraads-lerarenopleidingen binnen het hoger onderwijs, enerzijds door de kwantitatieve en kwalitatieve meerwaarde aan vakkennis van de lio's en anderzijds door een meer wetenschappelijke benadering van de opleiding tot het beroep van docent. De meer wetenschappelijke benadering van de opleiding krijgt onder meer gestalte door het uitvoeren van een kleinschalig leeronderzoek.

Met betrekking tot het tweede argument wijst de raamplancommissie erop, dat aan het beroepsprofiel van de eerstegraads-leraar specifieke bekwaamheidseisen moeten worden gesteld omdat hij coördinerende en leidinggevende functies binnen de schoolorganisatie gaat vervullen. Deze specifieke eisen zijn o.a. :

- de eerste graads-leraar is ontwikkelings- en innovatiegericht en heeft ervaring opgedaan met onderzoeks- en ontwikkelingswerk m.b.t. het onderwijs;
- de eerste graads-leraar dient op de hoogte te blijven van de belangrijkste ontwikkelingen op het gebied van onderwijs en onderwijsonderzoek;
- de eerste graads-leraar vormt zich een eigen mening over deze ontwikkelingen en is in staat te participeren in de implementatie van vernieuwingen.

Naast deze twee argumenten is ook een opleidingsargument te geven, nl. dat het doen van onderzoek naar het eigen beroepenveld een goede mogelijkheid biedt om het reflecteren over situaties binnen het beroepenveld te bevorderen, waardoor eigen opvattingen geëxpliciteerd kunnen worden. Een mogelijk neveneffect hiervan is, dat het kunnen innemen van een onderwijskundig/vakdidactisch onderzoeksperspectief de positieve attitude van de lio's m.b.t. onderzoek tijdens hun latere beroepsuitoefening zal vergroten.

Het doel van het onderzoek in de tweede fase-lerarenopleiding binnen de Nijmeegse situatie is, dat de lio's op de eigen school op een systematische wijze een leeronderzoek uitvoeren en dat zij de resultaten van dit leeronderzoek gebruiken als middel om te reflecteren over de eigen situatie. De veronderstelling is dat lio's die dit type leeronderzoek kunnen opzetten, uitvoeren en rapporteren later op hun eigen school ook in staat zijn een substantiële bijdrage te leveren aan de verbetering van hun onderwijs, van het onderwijs in hun sectie en van het onderwijsbeleid van de school. Bovendien zijn zij in staat de resultaten van ander onderwijskundig onderzoek op hun waarde te evalueren. Deze doelstelling sluit nauw aan bij de hierboven geformuleerde specifieke bekwaamheidseisen voor eerstegraadsleraren.

Om deze doelstelling te realiseren moeten:

- de onderzoeken systematisch zijn opgezet en op een methodisch verantwoorde wijze worden uitgevoerd, waardoor de onderzoeken valide en betrouwbare gegevens opleveren;
- de uitgevoerde onderzoeken schoolnabij zijn, waardoor zij winnen aan relevantie en bruikbaarheid voor de school.

3. De thematiek van het onderzoek

Alle lio's zijn verplicht te participeren in de opzet en uitvoering van een schoolnabij onderzoek. De onderzoeksactiviteiten moeten in principe gebaseerd zijn op vragen die voortvloeien uit de schoolstage. Zowel de lio's zelf als de school kunnen deze vragen aandragen. Lio's werken bij voorkeur in duo's aan deze onderzoeks- en ontwikkelingsactiviteiten. De beschikbare tijd voor onderzoek is

280 uur (7 studiepunten). Deze 280 uur worden gelijkelijk verdeeld over het Instituutsparticum (Ip) en het Schoolparticum (Sp). De onderzoeksthema's worden door de lio in overleg met de begeleidende docenten (schoolparticumdocenten en instituutdocenten) vastgesteld.

Uit de veelheid van mogelijke onderzoeksthematieken wordt binnen de opleiding aan de volgende inhoudelijke thema's gedacht:

- het zelf ontwerpen, uitvoeren en evalueren van een (mini)curriculum met de bedoeling het geëvalueerde (mini)curriculum ter beschikking te stellen aan het onderwijs in de regio.

Deze (mini)curricula moeten een innovatief karakter hebben met betrekking tot bijvoorbeeld de doelen, de inhoud, de werkvormen en de evaluatie. Wil er sprake zijn van een onderzoeksactiviteit dan moet de nadruk liggen op de evaluatie van de (mini) curricula en niet op de ontwikkeling.

Het doel is enerzijds de lio's te laten ervaren waar de problemen op micro-niveau ontstaan, als kleinschalige onderwijsvernieuwingen binnen de school worden opgezet; anderzijds kunnen deze ervaringen als uitgangspunt gebruikt worden om hen te laten reflecteren over welke innovatiestrategieën gevolgd kunnen worden.

- het onderzoeken van interactiepatronen in de klas;

Te denken valt aan problemen m.b.t. orde, motivatie, interactie, aan het gedrag van leerlingen onder elkaar en aan sekse-specifieke rolpatronen van de interactiepartners.

Het doel is om meer inzicht te krijgen in het gedrag van docenten en leerlingen tijdens het onderwijsleerproces, waardoor reflectie over het eigen gedrag als (toekomstig) docent gestimuleerd kan worden.

- het doen van onderzoek op het niveau van de interne schoolorganisatie.

Gedacht kan worden aan de samenwerkingsrelaties binnen de school en de sectie, besluitvormings- en participatieprocedures, buitenschoolse activiteiten, de opzet en werking van het begeleidingssysteem en het decanaat. Ook de invloed van het onderwijsbeleid op het functioneren van scholen en klassen kan hier aan de orde komen.

Het doel is de lio's duidelijk te maken hoe een schoolorganisatie functioneert, welke mechanismen een rol spelen, hoe hierop invloed kan worden uitgeoefend en hoe de wederzijdse beïnvloeding verloopt tussen het klas- en schoolniveau.

4. De opzet van het curriculumonderdeel onderzoek

Het curriculumonderdeel onderzoek bestaat uit een theoretisch deel, een ontwerp-fase, een uitvoeringsfase en een rapportagefase. Het theoretisch deel en de ontwerp-fase vinden plaats tijdens het Instituutsparticum, de uitvoeringsfase en de rapportage tijdens de individuele eindstage.

4.1. Het theoretisch deel

Tijdens het theoretisch deel bestuderen de lio's zelfstandig het boek *Ogen doen onderzoek* van J.M.A.M. Janssens (1988). In dit boek wordt een oriëntatie in sociaal-wetenschappelijk (onderwijskundig) onderzoek gegeven. Deze zelfstudie wordt afgesloten door middel van responsiecolleges, waarin gelegenheid is om vragen te stellen over het boek. Daarna volgt een practicum waarin de bestudeerde stof via opdrachten en discussies verwerkt wordt.

De volgende meer concrete doelstellingen worden tijdens het theoretisch deel nagestreefd:

- de lio's kunnen aangeven wat de kenmerken zijn van sociaal-wetenschappelijk (onderwijskundig) onderzoek;
- de lio's kunnen de kenmerken van kwantitatief en kwalitatief onderzoek opnoemen en kunnen van onderzoeken aangeven wat kwantitatieve en wat kwalitatieve aspecten van het onderzoek zijn;
- de lio's kunnen de relaties aangeven tussen onderzoekselementen, variabelen en hypothesen;
- de lio's kunnen het verschil aangeven tussen een populatie en een steekproef en kunnen de meest voorkomende steekproeftechnieken beschrijven;
- de lio's kunnen soorten vragen onderscheiden en kunnen de criteria van geldigheid en betrouwbaarheid voor het formuleren van vragen in het onderwijs toepassen;
- de lio's kunnen van een aantal veel voorkomende designs die bij (evaluatie) onderzoek in het onderwijs gebruikt worden de voor- en nadelen aangeven;
- de lio's kunnen de verschillen aangeven tussen correlatief en experimenteel onderzoek;
- de lio's kunnen aan de hand van onderzoeksverslagen aangeven welke conclusies getrokken kunnen worden op basis van de onderzoeksopzet;
- de lio's kunnen aan de hand van een uitgevoerd onderzoek aangeven wat het conceptueel model en het design is, hoe de metingen zijn gerealiseerd (de operationalisaties) en welke conclusies getrokken kunnen worden.

4.2. De ontwerpfase

Tijdens de ontwerpfase wordt van de lio's verwacht, dat zij in nauw overleg met hun schoolpracticumdocenten en instituutsdocenten een onderzoeksvraag formuleren en een onderzoeksplan ontwerpen dat uitvoerbaar is.

Het plan wordt voorgelegd aan de begeleidende docenten die na discussie en eventuele bijstellingen aan het plan het groene licht geven. In het onderzoeksplan zijn tenminste de volgende elementen uitgewerkt:

- de probleemstelling;
- de theoretische achtergrond;
- het conceptueel model;
- het onderzoeksdesign;
- het onderzoeksmateriaal (operationalisering);
- de haalbaarheid van het onderzoek in de beschikbare tijd;

- de schoolnabijheid en schoolrelevantie van het onderzoek.

4.3. De uitvoeringsfase

Tijdens de individuele eindstage wordt het onderzoek volgens het opgestelde plan uitgevoerd. De begeleiding van het onderzoek wordt door Instituutsdocenten en Schoolpracticumdocenten verzorgd. De onkosten die voor de uitvoering van het onderzoek worden gemaakt, zoals copieerkosten, portiekosten en computertijd worden zowel door de stageschool van de lio, het UNILO en in bescheiden mate door de lio zelf gedragen.

4.4. De rapportagefase

De resultaten van het onderzoek worden beschreven in een verslag met een omvang van maximaal 20 pagina's A4, 1½ regelafstand, inclusief tabellen en literatuur.

In het verslag komen in ieder geval de volgende punten aan de orde:

1. Samenvatting (max. ½ p. A4)
2. Probleemstelling
3. Theoretische achtergrond
4. Conceptueel model
5. Onderzoeksdesign
6. Onderzoeksmateriaal
7. Uitvoering
8. Resultaten
9. Conclusie en discussie
10. Literatuur

De onderzoeksverslagen die in de ogen van de begeleidende docenten van goede kwaliteit zijn, worden ingestuurd naar een commissie die door het bestuur van UNILO wordt ingesteld. Deze commissie treedt op als jury en heeft als taak de drie beste onderzoeksverslagen aan te wijzen en de UNILO-onderzoeksprijs aan de beste drie onderzoeken van het jaar uit te reiken. De prijsuitreiking vindt plaats tijdens de diploma-uitreiking. Daarnaast wordt één keer per jaar een UNILO-symposium over onderzoek georganiseerd. Tijdens dit symposium waaraan lio's, schoolpracticumdocenten en instituutsdocenten deelnemen worden de genomineerde onderzoeken gepresenteerd en bediscussieerd.

5. Voorbeelden van onderzoek door lio's

Om een indruk te geven van de soorten onderzoek die door lio's zijn uitgevoerd, worden hieronder zes onderzoeken die in het opleidingsjaar 1989 en 1990 een UNILO onderzoeksprijs hebben gekregen kort weergegeven.

1. 'Het literatuuronderwijs moderne vreemde talen op een scholengemeenschap. Een inventarisatie van de praktijk' door drs. R. van den Brandt.

In dit onderzoeksverslag wordt een beschrijving en een vergelijking van het literatuuronderwijs van de drie secties moderne vreemde talen gegeven. De school beschikt door de resultaten van dit onderzoek over een goed onderbouwde analyse en een systematische beschrijving van het huidige literatuuronderwijs. De onderzoeksresultaten dienen als uitgangspunt voor reflectie en discussie over het eigen onderwijs en kunnen indien de school dit wenst bijdragen tot verbetering van het literatuuronderwijs.

2. 'Het imago van drie scholen onderzocht' door drs. G. Satijn, drs. L. van Maanen, drs. E. Wertenbroek.

Samen met de betrokken scholen is een schriftelijke enquête geconstrueerd. Deze enquête is naar een a-selecte steekproef uit het ouderbestand van de scholen verstuurd. Vervolgens zijn de gegevens verwerkt en is een beschrijving gegeven van de resultaten. Door de beschrijving van deze resultaten beschikken docenten en directie over een zwakte- en sterkte-analyse van de eigen school. Mede op basis van deze gegevens kunnen schoolleiding en docenten beleid formuleren en realiseren, dat het imago van de school in de ogen van de ouders verbetert.

3. 'Gericht schrijven en gericht beoordelen. De ontwikkeling van een productevaluatiemodel, te gebruiken bij de beoordeling van betogen' door drs. N. Bootsma.

Na een theoretische conceptualisering van het beoordelingsmodel is samen met docenten in een aantal rondes een model ontwikkeld, dat enerzijds bruikbaar is om schrijfprodukten van leerlingen op een controleerbare wijze te evalueren en dat anderzijds voor docenten diagnostisch mogelijkheden aanreikt om doelgericht de zwakke plekken in het schrijven van hun leerlingen aan te pakken. Het onderzoek levert op deze wijze een bijdrage aan de reflectie van docenten over hun beoordeling van schrijfprodukten van leerlingen.

4. 'Wiskunde: Een denksport' door drs. W. Beerkens, drs. J. Maessen en drs. I. Vermeer.

Dit onderzoek heeft een leerpsychologische invalshoek en beoogt door middel van een mede door de onderzoekers ontwikkelde lessenreeks de leerlingen tot generaliserend gedrag te brengen. Generaliseren is een vorm van inductie die staat tegenover deductie die veelal binnen het wiskundeonderwijs plaatsvindt. Het onderzoek is enerzijds beschrijvend van aard, anderzijds wordt ook geprobeerd de toename van het vermogen van generaliseren bij de leerlingen onder invloed van de ontwikkelde methode vast te stellen. De lessenreeks levert materiaal op dat als vernieuwend kan worden beschouwd en door de school kan worden gebruikt.

5. 'Literatuur mondeling op een stageschool: Een beschrijvend onderzoek' door drs. M. van Kempen en drs. A. de Graaf.

In dit onderzoek wordt het dilemma tussen de persoonlijke verantwoordelijkheid van docenten en het functioneren van vaksectiebeleid met betrekking tot toetsen van leerlingen tijdens het mondeling schoolonderzoek literatuur onderzocht. Eerst wordt via een schriftelijke enquête de praktijk van het mondeling schoolonderzoek literatuur binnen de Engelse sectie van een school voor HAVO en VWO in kaart gebracht. Duidelijk wordt dat er aanzienlijke verschillen zijn tussen docenten, ondanks de afspraken die er binnen de sectie zijn gemaakt. Vervolgens wordt bij

een drietal docenten die duidelijk verschillen in opvatting over het mondeling schoolonderzoek literatuur een interview afgenomen. Tenslotte problematiseren de onderzoekers enkele knelpunten en bieden de leden van de sectie een aantal uitgangspunten aan voor discussie, waarmee de sectie als zij dit wil haar voordeel kan doen.

6. 'Verskil in kwaliteit tussen ervaren docenten en docenten in opleiding'. door drs. C. van Rijen en drs. J. van Rijen.

Op basis van een reeds bestaande vragenlijst, aangevuld door literatuur zijn relevante gedragskenmerken van docenten geïnventariseerd. Deze gedragskenmerken zijn de interactie, de orde, de didactische vaardigheden, de persoonlijkheidskenmerken, de sfeer, de belangstelling voor leerlingen en de wijze van toetsing van leerlingen. Deze kenmerken zijn volgens de onderzoekers de relevante aspecten van de kwaliteit van docenten. Vervolgens zijn deze kenmerken geoperationaliseerd door items. Op deze wijze is een nieuwe vragenlijst geconstrueerd die via de beoordeling van leerlingen informatie verschaft aan de docent over de eigen leskwaliteit. Met deze vragenlijst zijn door de leerlingen van lio's en van schoolpracticumdocenten het lesgedrag van lio's en schoolpracticumdocenten beoordeeld. Het bleek dat de leerlingen het lesgedrag van de schoolpracticumdocenten beter beoordeelden dan dat van de lio's. De relevantie van het onderzoek zit in de mogelijkheid dat zowel leraren in opleiding als leraren in functie op een tamelijk eenvoudige manier informatie over het eigen lesgedrag kunnen krijgen en daardoor een instrument in handen hebben om het eigen gedrag te analyseren en daardoor de mogelijkheid hebben om de reflectie op het eigen gedrag te bevorderen.

6. Besluit

Het onderdeel onderzoek binnen het curriculum wordt in het opleidingsjaar 1991 voor de vierde keer uitgevoerd. Toch is dit nieuwe curriculumonderdeel binnen de lerarenopleiding in de Nijmeegse situatie niet geheel onomstreden.

Lio's vinden het uitvoeren van het onderzoek tijdens de individuele eindstage niet gemakkelijk en vooral belastend. Sommige schoolpracticumdocenten hebben problemen met de inhoudelijke begeleiding van de lio met betrekking tot het onderzoek of vinden het doen van onderzoek niet zo relevant voor leraren in opleiding. Tenslotte bestaat er bij de instituutsdocenten geen volledige consensus over het belang en de aanpak van het onderzoeksonderdeel.

De gevaren van het doen van onderzoek door lio's binnen de tweede fase-lerarenopleiding zijn in mijn ogen vooral dat lio's te ambitieuze onderzoeken opzetten of dat zij via de stagescholen met te vage onderzoeksvragen die moeilijk onderzoekbaar zijn, worden opgezaald. Uiteraard is een intensieve en deskundige begeleiding van lio's van groot belang, maar ook moet aandacht besteed worden aan het ontwikkelen van een onderzoekstraditie binnen de opleiding. De beste reclame voor het curriculumonderdeel onderzoek is uiteraard dat enerzijds de lio's

het onderzoek als een waardevolle leerervaring zien binnen hun opleiding en dat anderzijds de scholen daadwerkelijk iets hebben aan de resultaten van het onderzoek. Met betrekking tot het eerste aspect blijkt dat, naarmate het onderzoek van de lio beter slaagt, ook de leerervaringen groter zijn en de frustraties over het doen van onderzoek afnemen. Met betrekking tot het tweede aspect is mijn persoonlijke inschatting, dat dit in de Nijmeegse situatie nog verbeterd kan worden. De vraag alleen is hoe dit zou moeten, omdat de geringe bruikbaarheid van onderzoeksresultaten voor scholen niet alleen een probleem is van lio-onderzoek, maar van toepassing is op heel veel onderzoek dat gedaan wordt ten behoeve van het onderwijs.

Ik denk overigens dat het onderzoek door lio's nauwelijks een bijdrage kan leveren aan de ontwikkeling van een vakdidactiek, hoogstens leveren sommige onderzoeken van lio's bruikbaar curriculummateriaal op. Ik ben al zeer tevreden als het uitgevoerde onderzoek het vermogen van lio's om te reflecteren over het eigen onderwijs en het eigen functioneren bevordert, hetgeen in de Nijmeegse opleiding de primaire doelstelling is van het curriculumonderdeel onderzoek.

Bibliografie

- Advies van de Raamplancommissie Universitaire Lerarenopleiding aan de Minister van Onderwijs en Wetenschappen* (1986), 's Gravenhage.
- Beerkens, W., Maessen J., & Vermeer, I. (1990), *Wiskunde: Een denksport*. UNILOKU, Nijmegen.
- Bootsma, N. (1989), 'Gericht schrijven en gericht beoordelen. De ontwikkeling van een produktievaluatiemodel, te gebruiken bij de beoordeling van betogen'. UNILOKU, Nijmegen.
- Brandt, van den R., (1989), *Het literatuuronderwijs moderne vreemde talen op een scholengemeenschap. Een inventarisatie van de praktijk*. UNILOKU, Nijmegen.
- Gemeenschappelijke regeling met betrekking tot het Universitair Instituut voor de Lerarenopleiding (UNILOKU)* (1986), KU, Nijmegen.
- Janssens, J.M.A. (1988), *Ogen doen onderzoek*. Swets en Zeitlinger, Lisse.
- Kempens, van M., & Graaf, de A. (1990) *Literatuurmondeling op een stageschool: Een beschrijvend onderzoek*. UNILOKU, Nijmegen.
- Notitie van de werkgroep Onderzoek van het UNILOKU (1987), *Onderzoek in het curriculum van de universitaire tweede fase lerarenopleiding*. UNILOKU, Nijmegen.
- Rijen, van C., & Rijen, van J. (1990), *Verschil in kwaliteit tussen ervaren docenten en docenten in opleiding*. UNILOKU, Nijmegen.
- Satijn, G, L., Maanen, van L. & Wertenbroek, E. (1989), 'Het Imago van drie scholen onderzocht'. UNILOKU, Nijmegen.

(manuscript aanvaard 12 november 1991)